

Katarzyna Wyrwas, Katowice, Uniwersytet Śląski

Ekskluzywny

Słowa-klucze: kultura języka, zapożyczenia semantyczne, rozwój znaczeniowy wyrazów

W jednym z numerów dodatku Praca Gazety Wyborczej z czerwca 2003 r. znalazła się oferta pracy na stanowisku *ekskluzywnego* przedstawiciela handlowego¹. Dziwność i śmieszność sformułowania skłoniła mnie do bliższego przyjrzenia się wyróżnionemu przymiotnikowi. W Internecie znalazłam jeszcze wiele tekstów z przymiotnikiem *ekskluzywny* użytym w tym samym znaczeniu w połączeniu z rzeczownikami *przedstawicielstwo, kontrakt, umowa*:

Nasza działalność handlowa oparta jest wyłącznie na zasadzie *ekskluzywnego* przedstawicielstwa w naszym kraju (www.mobi.com.pl); pozwolenie do oferowania usług (...), które nie są zgodne z tą umową, franchise lub *ekskluzywnym* przedstawicielstwem pomiędzy stronami (www.adriatic.hr); sprowadzamy najnowszą technologię w oparciu o *ekskluzywne* kontrakty (wyłącznie) (www.dartsport.pl); *ekskluzywny* kontrakt płytowy z EMI (www.wprost.pl); oświadczyła, że po podpisaniu *ekskluzywnego* kontraktu nie zamierza ograniczać się jedynie do produktów jednego domu mody (film.onet.pl); stamtąd droga wiodła już prosto do (...) *ekskluzywnego* kontraktu z DC na wyłączność publikowanych prac (esensja.pl); w oparciu o *ekskluzywną* umowę pośrednictwa w obrocie nieruchomościami (umowę z klauzulą wyłączności) (www.spon.pl); podpisana została wczoraj *ekskluzywna* umowa między PROMOTEX SPA a włoską agencją 2 Points, na mocy której staliśmy się jej wyłącznym partnerem na Polskę (promotex.e-basket.pl); ACIC ma *ekskluzywne* kontrakty z wieloma szkołami i uniwersytetami w Australii (australia.edu.pl).

Wszystkie powyższe przykłady pokazują, że wyróżniony przymiotnik występuje w nich w znaczeniu ‘wyłącznie’: poszukuje się zatem *wyłącznego* przedstawiciela handlowego, a firma działa się na prawach *wyłącznego* przedstawicielstwa lub podpisuje umowy z klauzulą *wyłącznie*. *Ekskluzywny* kalkuje tu angielskie znaczenie ‘taki, którego nie dzieli się z nikim’ (‘not divided or shared with others’², ‘whole, undivided’³). Warto zauważyć, że przymiotnik ten pojawia się zwykle w tekstach będących tłumaczeniami wersji angielskiej, por. np. *Ekskluzywny* klawisz spacji (...) poprawiający bezpieczeństwo pracy (www.servodata.com.pl). Współcześnie często spotkać można także pochodny od niego przysłówek *ekskluzywnie* w znaczeniu ‘wyłącznie’⁴:

nadawane *ekskluzywnie* dla polskich widzów kontrowersyjne Potyczki Jerrego Springera (www.cplus.com.pl); Powyższe informacje zebrał i *ekskluzywnie* dla magazynu E-gram opracował Sensat (members.aol.com); galeria zdjęć z poprzedniej wystawy *ekskluzywnie* w VetContact! (www.vetcontact.com); Staramy się, by nauka u nas jak najbardziej odbiegała od typowej pracy szkolnej. W tym celu tworzymy *ekskluzywnie* małe grupy (www.1a.biz.pl).

Zebrany materiał dowodzi, że współcześnie ma miejsce dynamiczny rozwój znaczeniowy przymiotnika *ekskluzywny*. Warto prześledzić również wcześniejsze stadia tego procesu.

Ekskluzywny jest internacjonalizmem używanym w naszym języku od końca XIX w. (por. nm. *exklusiv*, fr. *exclusif*, ang. *exclusive*⁵ od łac. średn. *exclūsus* ‘wyłączny, wykluczony’⁶). Większość słowników języka polskiego wskazuje, że wyraz ten przejęto do polszczyzny z francuskiego, nowsze słowniki wywodzą go od przymiotnika niemieckiego. Słownik S. B. Lindego podaje czasownik *ekskludować* i rzeczownik *ekskluzyja* odsyłając do *wyłączyć* i *wyłączenie*. Słownik wileński nie odnotowuje hasła *ekskluzywny*, zawiera jedynie rzeczownik *ekskluzyja* ‘wyłączenie’ oraz przysłówkę *ekskluzywe* ‘wyłącznie’. Interesujący nas przymiotnik odnaleźć można dopiero w Słowniku warszawskim (t. I, 1900), w którym uznaje się go za pożyczkę francuską i definiuje jako ‘wyłączny, wyjątkowy’. Słownik ów zawiera także hasło *ekskluzywizm* ‘wyłącznieść’ (z fr. *exclusivisme*). SJP Dor, który za SW uznaje francuskie pochodzenie wyrazu, podaje znaczenie: ‘odgradzający się od otoczenia, nie dopuszczający do siebie osób spoza pewnego kręgu; żądający dla siebie wyłączności’. Bazujący na dorobku wielkiego poprzednika SJPSz rozszerza definicję o ‘przeznaczony dla zamkniętej grupy; elitarny’. Takie znaczenie reprezentują internetowe przykłady:

Dzwonki do Mitsubishi - *ekskluzywna* baza tylko dla wybranych! (www.sms.bajo.pl); Nasz Klub jest klubem *ekskluzywnym*. Skupia wyłącznie osoby inteligentne, o wysokiej kulturze osobistej i posiadające wyższe wykształcenie (www.astroman.pl); rozpoczęła studia w *ekskluzywnym* college’u żeńskim w Northampton (www.uni.lodz.pl).

Słownik współczesnego języka polskiego⁷ (SWJP) wyróżnia już osobne znaczenie ‘cechujący się najwyższą jakością, drogi, kosztowny, ze względu na cenę niedostępny szerszemu ogółowi; luksusowy’⁸. Uniwersalny słownik języka polskiego⁹ oraz Wielki słownik wyrazów obcych dodają¹⁰: ‘elegancki’. Wymienione znaczenia reprezentują przykłady:

Nowoczesny wygląd sprawia, że bramki te nadają się doskonale do *ekskluzywnych* sklepów (www.secural.com.pl); Model *ekskluzywnego* samochodu produkowanego przez Mercedes-Benz (compton.bt.pl); Tielsaspecial jest nowoczesną, *ekskluzywną* marką kuchni do zabudowy (www.rollex-intermeble.com.pl); Pięć mil na południe jest *ekskluzywny* i elitarny kurort (www.sandiego.edu); oferujemy *ekskluzywną*, pięknie zdobioną, najwyższej jakości porcelanę (maxim.com.pl); Firma DA VINCI jest producentem *ekskluzywnych* koszul męskich (davinci.pl); Importer *ekskluzywnego* obuwia włoskiego (adalco.pl).

Interesujący nas przymiotnik pomimo że zapożyczony z języka francuskiego, nie bez przyczyny współcześnie rozwija się znaczeniowo pod silnym wpływem angielszczyzny. Znaczenie omawianego wyrazu jest najbogatsze we współczesnym języku angielskim.

Wyraźnie zauważalna anglicyzacja polskiej leksyki, objawiająca się m.in. nadawaniem nowych znaczeń wyrazom już obecnym w polszczyźnie, każe kolejne współczesne użycia przymiotnika *ekskluzywny* uznawać za angielskie kalki semantyczne. Przykłady, które zgromadziłam, reprezentują znaczenia nowe, nie odnotowane w słownikach języka polskiego, por. np.:

Trance.pl będzie miał *ekskluzywne* zdjęcia z Belgii (ds.art.pl); *Ekskluzywny* wywiad z kreatorem mody ślubnej (www.slubinfo.pl); *Ekskluzywny* wywiad z Michaeliem Jacksonem (muzyka.imagina.pl); Film stanowi *ekskluzywny* zapis pobytu naszej reprezentacji podczas finałów Mistrzostw Świata w Korei i Japonii (www.canalplus.pl); TVN wyemituje *ekskluzywny* wywiad Tomasza Lisa z kontrowersyjnym skoczkiem (skijumping.pl).

Powyższe cytaty zawierają przymiotnik *ekskluzywny* w zapożyczonym z języka angielskiego rzeczownikowym znaczeniu ‘o wiadomościach, materiałach informacyjnych (prasowych, filmowych itp.) początkowo opublikowanych lub wyemitowanych tylko w jednym miejscu (‘a report, interview etc which is only printed in one newspaper or broadcast by one television programme’¹¹, ‘a news item initially released to only one publication or broadcaster’¹²). W tekstach spotkać można (niezbyt funkcjonalny) polski odpowiednik «materiały na wyłączność»:

Na sensacje, informacje *ekskluzywne*, *materiały na wyłączność* redaktor nakłada embargo do wydania internetowego i artykuł pokazuje się następnego dnia rano (venus.wsb-nlu.edu.pl); Sport w CANAL+ to przede wszystkim relacje na żywo i *na wyłączność*. CANAL+ Polska (...) posiada do 2005 roku *ekskluzywne* prawa do pokazywania wszystkich meczów polskiej ekstraklasy piłkarskiej (www.canalplus.pl).

Jak widać, trudno w sposób syntetyczny oddać po polsku sens angielskiego słowa, zapewne więc tendencja do skrótu i precyzji znaczeniowej była jedną z przyczyn pojawienia się kalki semantycznej.

W czasach, kiedy dodatki do oferowanego produktu mogą się przyczynić do zwiększenia jego sprzedaży (widać to choćby na przykładzie prasy), materiały darmowe (*bonus* z ang. ‘dodatkowa korzyść’) stały się częstym zjawiskiem. W celu określenia takich właśnie desygnatów zapożyczono kolejne znaczenie: ‘dostępny wyłącznie niektórym ludziom’ (‘available only to particular people’¹³), pokrewne do znaczenia ‘przeznaczony dla zamkniętej grupy osób’ (SJPSz), co pokazują przykłady:

płyta CD-ROM zawiera *ekskluzywne* materiały dodatkowe, na przykład interaktywne laboratoria, animacje (www.merlin.com.pl); subskrybenci otrzymują *ekskluzywne* materiały dużo wcześniej niż inni (e-sukces.net); *Ekskluzywne* materiały - dostęp do materiałów niedostępnych (lub trudnodostępnych) (www.seriale.pl); Logując się do Imperium Gier zyskasz możliwość dostępu do *ekskluzywnych* plików (gry.wp.pl).

Współcześnie przymiotnikiem *ekskluzywny* w podobnym do powyższego znaczeniu coraz częściej określa się również wydarzenie artystyczne, muzyczne itp., w którym udział wziąć mogą tylko nieliczni, wybrani, np. jedyny koncert lub też koncert, na który nie można kupić biletów w zwykłej sprzedaży, jedyny wykład wygłoszony specjalnie dla jakiejś grupy osób:

Już tylko godziny dzielą nas od jedynego, *ekskluzywnego* koncertu Ani w naszym mieście. (...) wejściówki na imprezę zdobyć można tylko za pośrednictwem naszego sponsora (...), patrona medialnego (...) lub bezpośrednio na antenie naszej stacji! (bonton.chelm.pl); Będzie to *ekskluzywne* wydarzenie, w którym uczestniczyć będą nieliczni [na tę imprezę nie można kupić biletów!] (aktivist.pl); *Ekskluzywny* koncert Stinga w Paryżu. Specjalny koncert, na który wejściówki będą dostępne wyłącznie dla członków fan klubu artysty (muzyka.wp.pl); Toots Thielemans (...) wystąpi na jedynym koncercie w Polsce. (...) legendarny muzyk zagra *ekskluzywny* recital dla Ery Jazzu (www.warszawaonline.pl); oficjalny zwiastun do drugiej części filmu Petera Jacksona będzie mieć swoją *ekskluzywną* premierę na stronach America Online (www.wladca-pierscieni.pl); Kevin Mitnick (...) wygłosi specjalnie dla kadry kierowniczej grupy ubezpieczeniowej Ergo Hestia *ekskluzywny* wykład. (www.hestia.pl).

Wydaje się, że w niektórych użyciach *ekskluzywny* występuje w znaczeniu ‘wyjątkowy’, por.:

W każdym numerze *ekskluzywne* materiały, których próżno szukać gdzieś indziej (m.in. wielkie opisy, wywiady itd.) (www.OGMag.prv.pl); Sytuacja jest jednak zupełnie inna, kiedy twórcy kinowego przeboju bezpośrednio angażują się w projektowanie gry. Piszą dla niej scenariusz czy dostarczają *ekskluzywne* materiały filmowe (gamepub.org); *Ekskluzywny* wybór nagrań z dwóch CD (www.obuh.terra.pl).

Można także wskazać przykład, w którym powielono angielską konstrukcję *be exclusive to sb* (‘być wyłącznym dla kogoś’):

gdy kinematografia amatorska znalazła się w zasięgu możliwości większej ilości ludzi, przejęła wyrazy kamera, film i filmowy jako *ekskluzywne dla siebie* (hem.fyristorg.com).

Na koniec warto dodać kilka zdań na temat innych niż przyswajanie kalk znaczeniowych przeobrażeń przymiotnika *ekskluzywny* we współczesnej polszczyźnie. Przejawem rozwoju znaczenia tego wyrazu jest złagodzenie ograniczeń semantycznych związanych z jego łączliwością – dawniej można było określić jako *ekskluzywne* jedynie nieliczne dobra materialne, obecnie zaś nazywa się w ten sposób coraz więcej rzeczy, np.:

Płoty *ekskluzywne* (www.leko.com.pl); Bemar - *ekskluzywne* remonty (innemeble.pl); *Ekskluzywna* woda Jurajska (elamed.com.pl); seria *ekskluzywnych* wypełnień drzwiowych (www.oknonet.pl); *Ekskluzywne* rowery składane (www.dahon.pl); producent *ekskluzywnych* orurowań do samochodów terenowych (wronski.qnet.pl); *ekskluzywne* laminowane wykładziny winylowe (arim.com.pl); *ekskluzywne*, ekologiczne drewniane domy z bali (mazurskiedomy.com.pl); firma prowadzi sprzedaż *ekskluzywnej* odzieży roboczej (odziez-robocza.pl).

Zmianę taką udokumentował już wprawdzie SWJP odnotowując znaczenie ‘cechujący się najwyższą jakością, drogi’. Powyższe przykłady mogą jednak mimo wszystko wywoływać rozbawienie, ponieważ wymienione przedmioty raczej nie kojarzą się z luksusem czy elegancją.

Przypisy

¹ W polszczyźnie przymiotnikiem *ekskluzywny* nie zwykło się określać ludzi, chyba że idzie o pewną grupę wyrażen odnoszących się do kobiet: *ekskluzywna dziewczyna do towarzystwa* (utarte już chyba), *e. dama*, *e. kobieta*, *e. pani*, *e. prostytutka*, *e. dziwka* (w samym Internecie ponad 200 takich poświadczeń). Określenia *ekskluzywny* użytego wraz z nazwą mężczyzny (oprócz tego w ogłoszeniu z GW) nie znalazłam.

² The American Heritage Dictionary of the English Language. Fourth Edition. Houghton Mifflin Company 2000 (zamieszczony w Internecie pod adresem www.bartleby.com).

³ Merriam-Webster Dictionary (www.m-w.com).

⁴ SJPDor podawał definicję: ‘w sposób ekskluzywny, nie licząc się z otoczeniem’.

⁵ A. Bańkowski, Etymologiczny słownik języka polskiego, t. 1, Warszawa 2000.

⁶ Słownik wyrazów obcych, red. Z. Rysiewicz Warszawa 1958.

⁷ Słownik współczesnego języka polskiego, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.

⁸ The New International Webster’s Dictionary of the English Language (Trident Press 1995) oraz Merriam-Webster Dictionary notują także znaczenie ‘snobistyczny’.

⁹ Uniwersalny słownik języka polskiego, red. S. Dubisz, t. 1, Warszawa 2003.

¹⁰ Wielki słownik wyrazów obcych PWN, red. M. Bańko, Warszawa 2003.

¹¹ Dictionary of Contemporary English, ed. A. Gadsby, Longman, Harlow 1997.

¹² The American Heritage, o.c.

¹³ Dictionary of Contemporary English, o.c.